

Смолюкип, 2005. – ххviii + 1108 с. 5. Думанский Д. Козни коалиционности // Киевский телеграфъ. – 2006. – № 37 (331). – 22–28 сентября. – С. 4. 6. Каганець І. Третій Гетьманат: політичний аспект. – К.: МАУП, 2006. – 32 с. 7. Конституція Порядку // <http://grytsenko.com.ua/parlament-activity/view-anatolij-hrytsenko-prezentuvav-vlasnu-konstytutsiju-porjadku.html> 8. Локк Д. Два трактата о государственном правлении // Локк Д. Сочинения. В 3-х тт.: Пер. с англ. – М.: Мысль, 1999. – Т. 3. – 516 с. 9. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець: Пер. з іт. А. Перепада. – К.: Основи, 1998. – 492 с. 10. Павленко Р.М. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. – К., 2002. – 253 с. 11. Платон. Держава: Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 356 с. 12. Самуїлік М.М. Політична відповідальність: специфіка, структура, функціонування: Автореф. дис... канд. політичних наук: 23.00.02 / Одеський держ. ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 1997. – 24 с. 13. Торяник В.М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дніпропетровський національний ун-т – Д., 2006. — 17 с. 14. Французская Республика: Конституция и законодательные акты / Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1989. – 448 с. 15. Шморгун О. Реакційні міфи антикризової влади як антипод національної корпоративної держави // Молода нація. – 2008. – № 3 (48). – С. 20–32. 16. Янукович В. ...І рік при владі. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – 112 с.

Л. О. Кочубей

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ТА ПОЛІТИЧНИЙ КЛАС: КЛАСИЧНІ ЗАРУБІЖНІ КОНЦЕПЦІЇ

У статті розглядаються класичні зарубіжні концепції еліт, окреслюються межі застосування поняття “політична еліта” та співвідношення його з “політичним класом”. Також охарактеризовано ціннісний (мерітократичний) та функціональний (альтиметричний) підходи до трактування політичної еліти; “техноструктуру” та “новий клас”.

Ключові слова: політична еліта, політичний клас, мерітократія, техноструктура

Попередні зауваження. ХХІ століття — період соціальної трансформації, численних моделей політичного розвитку та різних підходів до трактування історії. Владні відносини відігравали роль стратифікації та класоутворення протягом всієї історії людського суспільства.

Значний внесок еліт у розвиток суспільства. Саме еліти породжують і затверджують норми, цінності, культуру. Влада еліти вкорінена у сукупності ідей та ідеологій, які притаманні тій чи іншій епосі. Особисті здібності еліти дозволяють їй посідати стратегічні позиції в структурах влади і ефективно діяти для втілення ідей та ідеологій, які вона сповідує. Еліта певною мірою є дзеркалом епохи, її багатством. Так мало б бути...

У сучасній політології відбувається широка дискусія про рушійні сили суспільства та його соціальну структуру, наявність в Україні політичної еліти,

її здатності (чи нездатності) як соціальної верстви до загальнонаціональної відповідальності за розвиток країни. У процесі становлення (з 1991 р.) української державності і формування політичної еліти важливе місце належить вивченню історичного досвіду, а саме – проблемі визначення понять.

Останніми роками у науковій літературі розгортаються цікаві дискусії щодо визначення поняття «політична еліта». Критеріїв відбору претендентів до групи, що може бути названа «політичною елітою», з одного боку існує значна кількість, з іншого — всі вони такі суперечливі, що за бажанням наповнення поняття може постійно змінюватися як за змістом, так і за масштабами. Окрім того, нечіткість підстав, за якими дають визначення, зумовлює ситуацію, коли різними найменуваннями користуються для позначення того самого концепту, і різні концепти позначають тим самим найменуванням. Всі, хто долучається до вивчення еліти, інтуїтивно розуміють, про що йдеться, але згодом неминуче виникають розбіжності, з'являється цілий спектр думок та точок зору, почасти діаметрально протилежних [1].

Можливо, ці вади не є випадковими на даному етапі розвитку як самого суспільства, так і теорії. Завдяки «приблизності» поняття «еліти» вживають там, де наразі потрібне поглиблення теорії, конкретизація знання. Але відповідних підходів, які б відповідали у такому значенні слова науковим вимогам, ще не вироблено. Беручи до уваги дані обставини, все ж ризикнемо окреслити межі застосування поняття «політична еліта», співвіднести його з поняттям «політичний клас», «владна еліта», «управляюча еліта», «правляча еліта».

Як відомо, термін «еліта» походить від латинського «*eligere*» – вибирати, яке згодом трансформувалося у французьке «*elite*» – найкращий, добірний, обраний. Починаючи з XVII ст., він вживався для позначення товарів найвищої якості, а згодом і для найменування «обраних людей», перш за все — аристократії. У Великій Британії цей термін почав застосовуватися до найвищих соціальних груп в системі соціальної ієрархії. Через певний час поняття почали застосовувати у генетиці, біології та інших природничих науках.

У політології «елітою» називають осіб, які отримали найвищу оцінку у галузі їх діяльності. «Еліта політична» — самостійна, небагаточисельна та, яка володіє особливими якостями соціальна група, яка має вищий соціальний статус і яка бере безпосередню участь у здійсненні рішень, що пов'язані з використанням політичної влади» [2].

У розвинутих суспільствах еліта виконує дві функції:

- управління суспільними процесами, вирішення суспільних проблем, підтримка стабільності у суспільстві;
- еліта пропонує суспільству більш високі зразки поведінки і свідомості, ніж пересічні громадяни.

Разом з тим, деякі сучасні дослідники до функцій політичної еліти відносять:

- 1) стратегічну – визначення політичної програми дій шляхом генерування нових ідей, вироблення концепції реформування країни;
- 2) організаторську – реалізація на практиці визначеного курсу, втілення політичних рішень в життя;
- 3) інтеграційну – зміцнення стабільності та єдності суспільства, стійкості його політичної та економічної систем, недопущення і розв’язання конфліктних ситуацій, забезпечення консенсусу з фундаментальних принципів життєдіяльності держави [3].

До перелічених функцій варто ще додати комунікативну – ефективне відображення у політичних програмах інтересів та потреб різних соціальних верств і груп населення. Головною ж функцією правлячої еліти є керівництво і управління суспільством. Для того, щоб ефективно реалізовувати ці функції, еліта повинна характеризуватися такими якостями, як сучасний менталітет, державний тип мислення, готовність до загальнонаціональних інтересів.

Проблема політичної еліти є однією із стародавніх в історії соціально-політичної думки. Починаючи із давніх часів і до середини XIX ст. учені здійснювали спроби з’ясувати, якою ж має бути політична еліта в ідеалі, яке її походження, функції, як повинні вибудовуватися взаємовідносини між елітою та масами, співвідноситися поняття “еліта” та “політичний клас”.

Одним з перших питання політичної еліти почав розробляти давньокитайський мислитель *Конфуцій* (551-479 до н.е.), який обґрунтував концепцію правління “благородних мужів”, тобто найблагородніших і освічениших членів суспільства. Подібних поглядів дотримувався і давньогрецький мислитель *Платон* Афінський (428-347 до н.е.), який вважав необхідним формування політичної еліти із освічених філософів, споглядаючи вічні ідеї. Його учень *Аристотель* (384-322 до н.е.) вважав необхідним “формування політичної еліти із людей, які володіють багатством і особливими якостями”.

На початку епохи Відродження італійський політичний мислитель та державний діяч *Нікколо Макіавеллі* (1469-1527) досліджував людину (як об’єкт і суб’єкт політики) у системі політичних відносин та політичних явищ, зокрема, її боротьбу за владу. Вчений розглядав проблему досягнення влади представниками політичної еліти і дійшов висновку про те, що досягти її можна завдяки доблесті, вдалій долі, прихильності співгромадян чи здійснивши злочин [4].

Правляча еліта є меншістю, що панує над масами. І це управління, як зазначав Н.Макіавеллі, здійснюється або силою, або за допомогою хитроців. Тому він і говорив про “левів” та “лисиць” як двох груп правлячої еліти.

Проте науковий підхід до вивчення політичної еліти, вперше поставлене питання про існування політичної еліти у будь-якому суспільстві, теорія еліт як система наукового знання, почали формуватися у другій половині XIX ст. — на початку XX ст. Протягом XX ст. було опубліковано значну кількість праць, присвячених проблемі формування та функціонування еліт. Вивчення політичних еліт стало одним із провідних напрямів західної політичної

науки. При цьому необхідно зазначити, що існує значне розходження у визначенні самого терміну “еліта”, наявність різного співвідношення “еліта” – “політичний клас”.

Своїм походженням сучасна класична теорія еліт зобов’язана італійській школі політичної соціології, що відкрила новий напрям у дослідженні окремої особистості чи соціальних груп — облаштувачів державної влади. З цією школою елітизму пов’язують наукові розробки “політичного класу” (Г. Моска), “правлячої еліти” (В. Парето), “залізного закону олігархії” (Р. Міхельс, німецький соціолог, що прийняв італійське підданство).

Сам термін “еліта” утвердився в соціальних науках після публікації відомих робіт Г. Моска та В. Парето. А початок активному вивченню еліт було покладено роботами Г. Лассуела.

Науковці прагнули перетворити політику із мистецтва управляти на науку про управління. Замість релігійних та етичних міркувань за основу було взято закони та факти.

Політична еліта визначається за двома критеріями: ціннісним (ті, хто гідний керувати) та функціональним (ті, хто обраний, або, ті, хто нами керує). В ідеалі ці ознаки мають співпадати.

Суть елітизму полягає у визнанні того, що суспільством завжди правила обрана меншість, наділена особливими соціальними, психологічними й політичними якостями. Найпоширенішими підходами до пояснення феномену політичних еліт у політології є *функціональний (альтимеритричний) та ціннісний (меритократичний)*.

Засновник ціннісного (меритократичного) підходу політичної елітології — *Вільфредо Парето* (1848-1923). До семантичного навантаження поняття “еліта” (що передбачає відбір, розбірливий вибір) вже первісно закладено критерії індивідуальних здібностей, майстерності, талантів, високої професійної компетенції. Саме в цьому нормативно-оціночному, елітарному, аристократичному сенсі застосовувалося дане поняття і В. Парето, включаючи до складу еліти лише тих, хто досяг вищих посад в професійній ієрархії через свої здібності, і завдяки чому отримав можливість виконувати керівні функції в суспільстві.

Під “елітою” італійський мислитель розумів тих, хто має найвищі показники в своїй сфері діяльності. Обґрунтовував свою елітарну теорію біо-психологічними якостями індивідів. Він поділяв еліту на тих, “хто безпосередньо чи побіжно відіграє помітну роль в управлінні суспільством і складає правлячу еліту та іншу частину даного класу, який утворює неуправлінську еліту” [5].

Визначення правлячої еліти В. Парето наближене до розуміння правлячого класу Г. Моски. Вчений визначав еліту як людей, які посідають високе становище відповідно до ступеню свого впливу і політичної та соціальної могутності. В. Парето наділяв тих, хто входить до еліти, неординарними якостями, які і забезпечують їй владу. Не випадково праці В. Парето, зокрема його ідея біологічного відбору правлячої еліти, критика раціонального підходу до політики, на перших етапах його наукової

кар'єри принесли йому сумнівну славу провісника політичних режимів фашистського типу. Підхід В. Парето має внутрішні протиріччя. З одного боку, люди, які володіють високим професіоналізмом, можуть жодним чином не бути пов'язаними між собою. У той же час В. Парето розуміє еліту саме як замкнуту групу, яка здійснює вплив на маси.

Декларуючи принцип висування правлячого класу універсальним принципом людської історії, В. Парето дає йому негативну оцінку, вважаючи, що за будь-якого політичного режиму правлячий клас спричинює негаразди всієї нації. Суспільство завжди, на його думку, управлялося і буде управлятися елітами, які переслідують свої власні інтереси, що не відповідають інтересам народу.

Реалії процесів розподілу влади в суспільстві, свідчили про те, що еліти не завжди ототожнювалися з високою культурою та компетенцією. Сприйняття досить часто не здатне відокремити символи від сутнісних характеристик. Високі соціальні позиції та специфічний стиль життя дещо видозмінюють характеристику еліти, подають дану групу в завуальованому світлі. Як наслідок, удавана компетентність часто-густо видається за реальну, а сутнісна якість еліти підміняється її квазіформою, яка інституалізується і легітимізується. У зв'язку з цим, така символічна природа поступається іншому – владно-функціональному підходу до трактування еліти, який до речі є переважаючим серед сучасних дослідників.

Функціональний підхід започаткували Г. Моска і Р. Міхельс. Суть його полягає в тому, що він пояснює існування політичної еліти важливістю функцій управління, які зумовлюють особливу роль людей, що їх виконують. *Гаetano Моска* (1858-1941) сформулював теорію правлячого класу. Так, зокрема, вчений вказував на те, що саме правлячий клас визначає історичний процес. Він існує за будь-якої форми правління: у деспотичних режимах він буде створюватися зверху — деспотом, якому необхідні посередники для управління державою, а у ліберальних — знизу, самим народом, у якості координуючого органу. Хоча правлячий клас і складає меншість населення, але ця меншість краще організована, ніж більшість, і тому вона утворює досить замкнуту і стійку групу.

Застосовуючи принцип організаційного підходу, Г. Моска здійснює аналіз “правлячого класу”. Відповідно до його теорії, правлячий клас зберігає владу завдяки наявності організації, структури. Неоднорідний за своїм складом, він складається з вищої, досить малочисельної верстви “вищого начальства” (ядро еліти) і нижчої верстви (“середній клас”), що відіграє роль посередника між правлячим і класом, що управляється. До обов'язків останнього входить проводити у життя рішення правлячого класу. Стабільність політичної системи багато в чому визначається саме якостями цієї верстви.

Саме Г. Моска у роботі “Правлячий клас” (1896 р.) ввів до наукового обігу поняття політичного класу, наголосивши на функціональності даної групи та використовуючи такі похідні від нього поняття і визначення, як “панівний клас”, “вищі класи”, “клас правлячих”, “організована меншість”,

“неорганізована більшість, що управляється”. На думку Г. Моски, “політичний клас подібний колективу, члени якого об’єднані політичним покликанням. Основою солідарності є політична свідомість, спільна для кожного члена класу” [6].

Вчений зазначає, що «у деяких країнах єдиним критерієм, що визначає належність до правлячого класу, є народження у аристократичному середовищі. Практично в усіх країнах, які мають стародавню історію, у той чи той час існувала спадкова аристократія» [7].

Г. Моска розглядав принципи елітної рекрутації. Вчений виокремлює три якості, які відкривають доступ до політичного класу: військова доблесть, багатство та церковний сан. Однак домінуючим критерієм для відбору до політичного класу є «здатність управляти». До того ж, це не лише психологічна здатність однієї людини владарювати над іншими і не тільки особисті якості, які забезпечують його високий професіоналізм в управлінській діяльності, але і наявність характеристик, які найбільше підходять до певного історичного періоду. Це включає знання національного характеру, ментальності народу та наявність власного досвіду управління.

Оновлення політичного класу (за Г. Москою) здійснюється наступним чином: наслідуванням, вибором та кооптацією (вольовим введенням нових членів до правлячого класу). Суспільству притаманні дві абсолютно протилежні тенденції: аристократична (прагнення до збереження влади в руках нащадків тих, хто управляє) і демократична — до оновлення через верстви суспільства, що управляються. У випадках, коли виникають перешкоди на шляху, циркуляція може відбутися внаслідок повстання, революції та інших насильницьких методів.

Необхідно зазначити, що Г. Моска не виключав і демократичного шляху формування правлячої еліти. Вважав, що еліта потребує притоку «свіжої крові» за допомогою залучення до її складу найбільш обдарованих представників нижчих верств.

До класичних праць з теорії еліт, безумовно, необхідно віднести працю учня М. Вебера, одного із ідеологів партії Б. Муссоліні — *Роберта Міхельса* (1876-1936). Він досліджував структуру влади в політичних партіях і профспілках на основі власного досвіду в якості партійного функціонера.

Р. Міхельс виводить новий соціальний закон, названий ним «залізним законом олігархії», який можна сформулювати наступним чином: будь-який демократичний лад для досягнення стабільності змушений створювати бюрократичну організацію чи обирати лідерів, які володіють високими повноваженнями. У будь-якому випадку результатом буде узурпація влади лідерами чи бюрократією і перетворення демократії в олігархію. Увесь перебіг світової історії демонструє, що «будь-яка система лідерства несумісна з головними постулатами демократії»; «більшість, таким чином, зовсім нездатна до самоуправління... Завжди із мас виділяється нова організована меншість, яка возвеличує себе до стану правлячого класу» [8].

На думку вченого, «цивілізоване людство не може існувати без «панів» чи політичного класу. Більшість людства буде змушена визнати правління

вишого із власного середовища меншості та змиритися з роллю п'єдесталу для величч олігархії» [9]. Сама політична еліта, на думку вченого є продуктом національної психіки. Теорія вченого не визнає самостійної ролі особистості в політиці, здатності мас впливати на владу.

Ідентифікація розглянутих теорій сприяла формуванню загальної теорії еліт під назвою «макіавелістська», представниками якої є Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельс. До речі, вперше термін «макіавелісти» було застосовано американським політологом Ф. Хінтером. Представники «макіавелістської» школи вважали еліту більш чи менш консолідованою групою, яка відрізняється від решти населення особливими соціальними, політичними та психологічними якостями і елітною самосвідомістю. Вчені говорять про «структурну сталість еліти, її владних відносин, персональний склад еліти змінюється, але стосунки панування і підпорядкування незмінні. Формування і зміна еліт відбувається у процесі боротьби за владу» [10].

У результаті аналізу концепції еліт Г. Моски, В. Парето та Р. Міхельса, можна вийти на загальні поняття, які полягають у наступному: визнання елітарності будь-якого суспільства, його поділ на привілейовану правлячу меншість та пасивну більшість; високу згуртованість; особливі психологічні якості еліти (належність до неї визначається, в першу чергу, природними талантами і вихованням); взаємовідносини еліти з масами є взаємовідносинами панування та підлеглих; зміна елітних угруповань.

Прихильники ціннісного (меритократичного) підходу визначальною ознакою еліти вважають духовний аристократизм, особистісну перевагу одних людей над іншими, стиль панування, антропологічні особливості. Представник ціннісної теорії еліт, іспанський філософ *Хосе Ортега-і-Гассет* (1883-1955) вважав, що будь-яке суспільство є динамічною єдністю двох факторів: меншості та мас, і що саме суспільна сила в меншості людей, вибраних аристократів. Водночас, виходив з того, що еліта — це частина суспільства, яка, на його думку, має вимірювати себе особливою мірою, яка готова взяти на себе історичну відповідальність за долю суспільства загалом. «Це не той, хто вважає себе вище за інших, а той, хто до себе самого ставиться вимогливіше, ніж до інших» [11]. Як представник ціннісної концепції вважав еліту головною конструктивною силою суспільства, а також те, що формування еліт відбувається внаслідок природного відбору найбільш цінних представників суспільства, а не у результаті боротьби за владу.

Ортега-і-Гассет Х. еліту ототожнює з особистостями особливого достоїнства, носіями високої культури, яких завжди меншість. Дана ідея абсолютизує меритократичні фактори стратифікації, їх основне значення відносно інших параметрів класового поділу суспільства.

Концепція демократичного елітизму не заперечує ідеї народного суверенітету, а владу і правління демократичної еліти вважає благом для всього суспільства. Так зокрема, австрійський і американський економіст і політолог *Йозеф Шумпетер* (1883-1950) доводив, що життєздатність демократичної моделі може забезпечити конкуренція еліт, а не мас.

Правляча еліта необхідна для будь-якого суспільства, у тому числі й для демократичного, характерна риса якого — конкуренція еліт за позиції влади, а також відкритість еліти для оновлення талановитими, здібними, високоморальними представниками народу. Й. Шумпетер, як і Г. Моска, вважав, що не вроджені таланти, а політичний досвід є кращим вчителем мистецтва політики. Накопичений досвід поколінь, сконцентрований у традиціях, представлених у відповідних інститутах (школах, коледжах, університетах) є тим джерелом знань, який забезпечує успішність правлячого класу [12].

У контексті концепції В. Парето (зокрема, пояснення структури суспільства за допомогою поведінкових стереотипів індивідів) розвивав своє вчення і американський дослідник *Гарольд Дуайт Лассуел* (1902-1978). Еліта за Г. Лассуелом, і є ті люди, котрі володіють благами найбільшою мірою, чи «ті, хто отримує більшу частину із всього, що можна отримати» [13]. Політична еліта — це верхівка правлячого класу. Аналіз правлячих елітних груп повинен передбачати, за Г.Лассуелом, вивчення особистісних характеристик, якими володіють члени правлячої еліти.

За Г. Лассуелом вплив є тотожним владі: влада — це або вплив індивіда на інших індивідів, або ж вплив індивіда на процес прийняття рішень, тобто вчений ставить знак рівності між елітою та правлячою групою. Г. Лассуел наголошує, що правляча еліта не обов'язково активно користується своєю владою, це — середовище, із якого виходять лідери. Відповідно, Г. Лассуел визначає правлячу еліту (*власне, це визначення політичного класу – Л.К.*) досить широко: це особи, які обіймають важливі посади у владних структурах; особи, які раніше були на посадах і залишилися після відставки лояльними до існуючого режиму; ті, хто не належить до формальних інститутів влади, але має великий вплив на прийняття рішень в цих інститутах; члени опозиції, які мають значну політичну вагу, з якими змушена рахуватися влада; члени сімей вищих владних структур. Між іншим, Г. Лассуел виключає із правлячої еліти опозицію, яка не сприймається серйозно правлячою владою, і колишніх членів еліти, які розірвали зв'язки з режимом, якщо вони не належать до кола впливових опозиціонерів.

Американський політолог *Роберт Алан Даль* (нар. 1915 р.) виступав проти делегування політичної влади еліті та пропонував реформи із розширення в США політичної ваги нижчих та середніх верств. У своїй роботі «Хто управляє?» (1967 р.) вчений здійснив спробу спростувати ідеї Р. Міллза про олігархічний характер влади в США і на основі плюралістичної концепції еліт обґрунтувати демократичний характер цієї влади. У результаті досліджень Р. Даль дійшов висновку, що не існує однорідної еліти, є сукупність диференційованих еліт: політичної, економічної, адміністративної, профспілкової. Проте жодна з еліт не володіє абсолютним впливом.

У суспільстві відбувалися важливі зміни — впроваджувався виборчий колективізм. Реакцією на ці процеси була публікація робіт німецького соціолога, філософа, історика, економіста і юриста *Макса Вебера* (1864-1920)

про роль бюрократії у суспільстві [14]. М. Вебер, вважав саме бюрократію всесильною. Це відкрило нову тему дослідження влади, реального розподілу владних ресурсів у суспільстві. За М. Вебером бюрократ – це ототожнення елітарної системи. Бюрократична система забезпечує всім, хто в ній задіяний, визначену певними правилами винагороду.

М. Вебер заклав також початок підходу, відповідно до якого класи визначаються не тільки виходячи із відносин до засобів виробництва. Не заперечуючи марксистських критеріїв виокремлення класів, він запропонував доповнити аналіз стратифікації ще двома змінними: «статус» (розуміючи, рівень соціальної поваги) та «партія» (маючи на увазі ступінь політичної активності людини).

Американський політолог *Чарльз Райт Міллз* (1916-1962) у роботі «Правляча еліта» (1956 р.) подає загальний аналіз еліти США середини ХХ ст. і визначає її як групу статусів та стратегічних ролей. Вчений зазначав, що «владна еліта в США об'єднує людей із трьох сфер — політичної, економічної та воєнної. У тридцятих роках ХХ ст. провідна роль в державному житті належала політикам, а вже через два десятиріччя — військовим і представникам корпорацій» [15]. Відповідно до його концепції, у США ряд осіб володіє величезною владою, якої позбавлені решта, і ці особи все більше перетворюються на самоувіковичену еліту; їх влада стає все більш невідконтрольною і безвідповідальною.

У Р. Міллза відсутнє чітке визначення поняття правлячої еліти. Використання ним даного поняття передбачає категорію осіб, які приймають рішення і здійснюють суттєвий вплив на функціонування та розвиток суспільного організму. Правляча еліта (за Р. Міллзом, включає тих, хто посідає вищі позиції у «великій трійці» — державних структурах, великих корпораціях та армії).

У зв'язку з інтенсивним розвитком науки і промисловості у середині ХХ ст. виник *технологічний або функціональний* напрям у осмисленні проблем політичної еліти. Наприкінці ХХ ст. наголоси в обґрунтуванні елітизму з позицій технологічного детермінізму змінювалися. Термін «*нова еліта*» (менеджери, верхівка чиновників та інтелігенція), на відміну від «колишньої» еліти («еліти крові» та «еліти багатства») розглядається як важлива складова нових моделей соціальної структури. Представники неотехнократії виходять із розуміння того, що суспільство є системою бюрократичних інститутів, якими ефективно керують кваліфіковані менеджери. Провідну роль при цьому відіграють «нові еліти», які регулюють соціальні відносини науковим впливом. Теоретики неотехнократії стверджували, що це призведе до утвердження інтелектуальної еліти, яка володіє потужними науковими знаннями, професійним досвідом, умінням керувати сучасними організаціями.

Подібні погляди висловлював відомий американський економіст *Джон Кеннет Гелбрейт* (1908-2006). Для представника зазначеної теорії обґрунтування еліт, сучасна технологія обов'язково формує еліту, яка є «техноструктурою» [16]. Техноструктура — це особливий соціальний

інститут, коли не індивід, не окремий лідер, а цілий комплекс вчених, інтелектуалів, техніків, працівників реклами, експертів, бюрократів посідають керівні позиції. Ця корпоративна еліта фахівців виробляє політику і управляє нею. Центр влади зміщується від еліти власників капіталу до еліти фахівців, носіїв знань. Кредо неотехнократів — “еліта врятує світ”, але кваліфікована.

Іншу спробу синтезувати підходи К. Маркса і В. Парето здійснив французький соціолог, філософ, публіцист *Раймон Арон* (1905-1983). Він зводив протистояння між соціологією “класів” та соціологією “еліт” до принципового питання: чим є взаємовідносини між соціальною диференціацією та політичною ієрархією у сучасному суспільстві? Вчений розумів під елітою “меншість, яка у будь-якому суспільстві виконує функції управління співтовариством”. На думку Р. Арона, ніякої “влади пролетаріату”, про яку писав К. Маркс, бути не може в принципі, це не більш, ніж “метафора або символ”. Він вважав, що у суспільстві можуть бути зміни двох типів: перший тип впливає на формування еліти, а інший – на рекрутацію еліти. У своїх роботах “Категорії, що управляють чи клас, що управляє” (1965 р.) та “Соціальний клас, політичний клас та клас, що управляє” (1969 р.) Р. Арон переконує: помилково вважати, що влада в сучасному суспільстві визначається одним керівним класом. Вона характеризується суперництвом між управляючими категоріями.

Держава є одночасно і організацією, що управляє суспільством, і головним інструментом політичного поневолення. Держава включає в себе всі найбільш значущі інститути політичної влади та управління. Тому службовці держави є головною політичною силою суспільства. Вони і є *політичний клас*, що пронизує суспільство зверху донизу.

Особливе місце в межах теорії еліт посідають концепції, спрямовані на вивчення еліти тоталітарного суспільства — теорії “нового класу” (лат. — *classis* — розряд, група) (“правлячого класу”). Так, зокрема, ідеї М. Вебера були продовжені у теорії “нового класу” югославського політолога, державного і громадського діяча *Мілована Джиласа* (1911-1995). Цей “новий клас”, який володіє всім спектром характеристик попередніх правлячих класів, М. Джилас ототожнює з “політичною бюрократією”, що виокремилася із звичайного адміністративного апарату і постала над ним. Поняття “новий клас” не застосовується при дослідженні процесів у демократичних суспільствах, але використовується, поряд з поняттям “політична еліта”, для аналізу тоталітарних політичних систем. М. Джилас застерігав, що “еліта може поступово перетворитися в касту, тобто замкнуту групу людей, які чітко дотримуються своїх групових інтересів, наділені найвищими повноваженнями, мають безпосереднє відношення до ухвалення стратегічних рішень, здійснюють реальний вплив на режим, лад, успішно здійснюють свою волю, навіть, якщо цьому здійснює опір опозиція”.

Концепція “нового класу” у соціалістичних країнах, що склався із бюрократичної номенклатури, користувалася популярністю, особливо у роботах пострадянського періоду, присвячених історії СРСР. За даною

концепцією після соціалістичних революцій до влади приходять новий політичний клас, який складається із колишніх революціонерів і державної бюрократії. Основою класу є комуністична партія. Природа нового політичного класу не економічна, як у західних країнах, а політична. У свою чергу, володіючи монополією на політичну владу, цей клас підкоряє собі національну власність.

Існують різні здібності членів суспільства до політичної участі у житті суспільства, впливу на політичні та соціальні процеси, управління ними. У радянському суспільствознавстві теорія еліт протягом багатьох років розглядалася як псевдонаукова та буржуазна. Сам термін “еліта” підмінявся термінами “власть імущі”, “впливові верстви суспільства”, “вершки нації” тощо.

Визнання існування правлячих еліт є спільним для переважної більшості політологів ХХ ст. Однак, при вирішенні питання про те, який тип відносин складається між політичною елітою і рештою суспільства, існують глибокі розбіжності. Можна виокремити дві основні моделі:

1. стверджується існування особливих, відокремлених еліт, що мають абсолютний вплив на решту суспільства (олігархічна, елітаристська моделі). Родоначальниками першої були представники макіавелівської школи та ідеологи технократичної теорії еліт.
2. існування множини еліт, що тісно взаємопов'язані та водночас конкурують одна з одною (поліархічна, демократична моделі).

Реаліям сучасного демократичного суспільства найбільше відповідають ціннісні теорії еліт, оскільки “справжня еліта не володарює, вона керує масами з їхньої добровільної згоди, яка виявляється на вільних виборах” [17]. Відповідно до теорії елітарної демократії, має бути конкуренція між потенційними керівниками, які є не лише групою, здатною до управління, а й захисниками демократичних цінностей. Жодна з еліт не може домінувати відповідно до концепції плюралізму еліт. Функціональний підхід у поєднанні з ціннісним, на нашу думку, має застосовуватися при розгляді такого важливого, однак, суперечливого, неоднозначного напрямку у політології, як політичні еліти та політичний клас.

Простеживши еволюцію класичних теорій, можна дійти висновку, що вченими не було розроблено концепції, яка б з одного боку врахувала найбільш цінні здобутки попередників, в тому числі, враховуючи владні відносини, особливості розвитку правлячої меншості (і за ціннісними показниками і за рівнем виконуваних функцій), з іншого – спостерігалися певні спроби скоригувати певні концепції (не позбавлені суб'єктивних оціночних суджень), які однак не переросли в широку наукову дискусію.

Отже, еліта – це найбільш цінний елемент соціальної системи, орієнтованої на задоволення її важливих потреб. Це група, що управляє політичними ресурсами і має готовність і можливість використовувати такі ресурси, щоб визначити результат процесу ухвалення рішення. Еліта не є об'єднаним угрупованням, вона складається з ряду підрозділів (мінімум: політичні, економічні, бюрократичні компоненти). Проте правляча еліта –

величина непостійна. Суспільство постійно розвивається, що призводить до зміни еліт. Еліта утримує в собі потужну субстанціональну константу (кожен з членів класу несе в собі істотні риси класу, його цінності, мораль і відповідальність).

І на закінчення. Вибудовується такий ряд понятійних категорій.

У стародавні часи під елітою розуміли благородних мужів (Конфуцій); “освітчених філософів”(Платон); “ті, хто володіє багатством і особливими якостями” (Аристотель).

У епоху Відродження: “правляча еліта є меншістю, що панує над масами” (Нікколо Макіавеллі).

Друга половина XIX ст.: італійська школа політичної соціології: “теорія правлячого класу” (Гаetano Моска); “правляча еліта” (Вільфредо Парето); “залізний закон олігархії” (Роберт Міхельс).

Перша половина XX ст.: “духовний аристократизм” (Хосе Ортега-і-Гассет); “правляча еліта” (Гарольд Дуайт Лассвелл); “бюрократична організація суспільства” (Макс Вебер); “правляча еліта” (Чарльз Райт Міллз); “техноструктура” (Джон Кеннет Гелбрейт); “влада-суперництво між категоріями, що управляють” (Раймон Арон); “новий клас” (Мілован Джилас).

1. Див.:Ашин Г.К. Курс истории элитологии. – М.,2004. – С.176. 2. Политология / Под. общ. ред. С.Н.Смоленского. — М.:Эксмо,2008. — С.267. 3. Див.:Малько А.В. Политическая и правовая жизнь России: актуальные проблемы: Учеб. пос. – М.,2000. – С.191. 4. Див.:Макиавелли Н. Государь. – М.,1990. – С.19–26. 4. Парето В. Компендиум по общей социологии // Антология мировой политической мысли: В 5 тт. – М.,1997. – Т.2. – С.61. 5. Цит. за: Арон Р.Этапы развития социологической мысли / Пер. с фр. – М.: Изд. Группа «Прогресс-Политика»,1992. – С.455. 6. Моска Г. Правящий класс // Антология мировой политической мысли: В 5 тт. – М.,1997. – Т.2. – С.127. 7. Цит. за: Крыштановская О. Анатомия российской элиты. – М.:Захаров,2005. – С.29. 8. Михельс Р.Социология политической партии в условиях демократии // Антология мировой политической мысли: В 5 тт. – М.,1997. – Т.2. – С.189–190. 9. Пугачёв В.П. Субъекты политики: личность, элиты, лидерство. – М.,1991. – С.29. 10. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Антология мировой политической мысли: В 5 тт. – М.,1997. – Т.2. – С.256–257. 11. Див.:Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Пер. с англ. – М.:Экономика,1995. – С.372-379. 12. Lasswell H.D.Harold D. Lasswell on Political Sociology. — Chicago-London,1977. — P.36. 13. Вебер М. Избранные произведения. — М.:Прогресс,1990. — 804 с. 14. Миллс Р. Властвующая элита. — М.,1959. — С.380–381. 15. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. — М.:Прогресс,1969. — С.10. 16. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник для вищ. навч. закл. 2-е вид. – К.:Либідь, 2006. – С.169.